

MONARKI – STAT – KIRKE

Et problemnotat i tilknytning til prosjekt Nidaros 2030

Selv om de rettslige, politiske og religiøse forhold har gjennomgått store forandringer i løpet av tusen års norsk historie, har båndene mellom nasjonalt kongedømme og nasjonal kirke bestått.

Reformasjonstiden medførte omveltninger både i kirkeforståelsen og i forståelsen av den verdslige øvrighets rolle, men båndene mellom kongemakt og kirkestyre ble snarere styrket enn svekket. Da Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814 fastslo (Grunnloven § 2) at "Den evangelisk-lutherske Religion FORBLIVER Statens offentlige Religion", trakk den ikke forbindelseslinjen lengre bakover enn til innføringen av reformasjonen i Danmark-Norge i 1536-37, men forbindelsen mellom nasjonalkonge og nasjonalkirke lar seg spore et halvt årtusen lengre bakover i tid.

Politisk var Grunnloven av 1814 et progressivt dokument. Men like radikalt som den gjennomfører bruddet med eneveldets statsform, like reaksjonær er Grunnloven i sin videreføring av det kongelige enevelde på religionens område. Mens monarkiet som styreform modifiseres ("indskrænket monarkisk", § 1), videreføres Kongens kirkestyre uinnskrenket (Kongen skal håndheve og beskytte statsreligionen, § 4, og "Kongen anordner al offentlig Kirke-og Gudstjeneste og alle Møder om Religionssager og paaser at Religionens offentlige Lærere følger de dem foreskrevne Normer", § 16).

I 2011 står det kongelige enevelde på religionens område fortsatt urørt i Grunnloven. Riktignok er de eksplisitt diskriminerende bestemmelsene i § 2 - forbudet mot religiøse ordener, jødeparagrafen og jesuitterparagrafen – blitt borte (det første på 1890-tallet, de to siste henholdsvis på 1850- og 1950-tallet). Ved 150årsjubileet i 1964 vedtok Stortinget også å skrive inn prinsippet om religionsfrihet i samme paragraf ("Alle indvaanere have fri Religionsøvelse"). På den annen side er det kongelige kirkestyre i det 20. århundre blitt ytterligere aksentuert gjennom tilføyelsen av krav om kirkemedlemskap for minst halvdelen av regjeringsmedlemmene (§ 12 og § 27). Betegnelsen statskirke kom for øvrig inn i Grunnloven først gjennom habilitetsbestemmelsen for deltagelse i behandlingen av kirkesaker i § 27.

Selv om kirkeordningsreformene gjennom de siste 30 år har vært betydelige, har den konstitusjonelle ramme rundt forholdet mellom stat og kirke stått urokket. Etter opprettelsen av et kirkemøte i 1980 har en vesentlig del av de oppgaver Grunnloven § 16 legger til statsoverhodet, vært delegert til kirkemøtet. En eventuell demontering av det konstitusjonelle rammeverk vil derfor i praksis ikke medføre noen annen endring enn at den myndighet som fra 1980 til i dag har vært utøvet etter delegasjon fra Kongen, for fremtiden vil bli utøvet på grunnlag av de kirkelige organers egen autoritet. De saker som fortsatt har vært behandlet i kirkelig statsråd, er utnevning av biskoper og proster. Når den konstitusjonelle hjemmel for dette faller bort, vil kirkeoven måtte fastsette hvor tilsettingsretten skal ligge for fremtiden.

De grunnlovsforslagene som følger av stortingspartienes forlik fra 2008 om forholdet stat-kirke, vil etter alt å dømme bli vedtatt av Stortinget i løpet av første halvår 2012. Det innebærer at alle religionsparagrafene i dagens grunnlov faller bort, med to mindre unntak: bestemmelsen om religionsfrihet fra 1964 videreføres, men flyttes fra § 2 til § 16, av første halvdel av § 4 om Kongens bekjennelsesplikt blir stående, mens annen halvdel om Kongens plikt til å forestå kirkestyret faller bort. Ingen av unntakene har rettsvirkninger som begrenser rekkevidden av de konstitusjonelle endringer som inntreffer i og med vedtakelsen av grunnlovsforslagene fra stat-kirke-forliket.

De reformene Stortinget vedtok i 1980, kom på bakgrunn av Siversten-utvalgets utredning om forholdet mellom stat og kirke på 1970-tallet. Grunnlovsendringene i 2012 kommer som følge av Gjønnes-utvalgets utredning fra 2006 ("Staten og Den norske kirke", NOU 2006:2). I 1980 var Stortingets forutsetning at reformene skulle gjennomføres innenfor rammene av en uendret grunnlov, dvs. ved å legge deler av Kongens myndighet som kirkestyre til kirkelige organer.

Konstitusjonelt er de endringene som vedtas i 2012, langt mer vidtrekkende. I tillegg til at de medfører noen (relativt små) endringer i kirkeordningen, innebærer de nemlig en grunnleggende endring av norsk statsforståelse. Staten vil ikke lenger forstå seg selv (slik dagens § 2 forutsetter) som en konfesjonell stat, og statsoverhodet vil ikke lenger være kirkens overhode. Ny § 2 får to ledd; første ledd slår fast at "Værdigrundlaget FORBLIVER vor kristne og humanistiske Arv", mens annet ledd fastslår at formålet med Grunnloven er "at sikre demokratiet, Retsstaten og Menneskerettighetene".

Formelen "vår kristne og humanistiske arv" minner om de siste tiårs språkbruk på skolelovgivningsområdet, men er ny i grunnlovssammenheng. Slik setningen er formet, må man legge til grunn at den er ment å overta den funksjon "Statens offentlige Religion" har hatt. Betegnelsen "verdigrunnlag" er også ny i grunnlovssammenheng, men videreføringen av verbalformen FORBLIVER må være ment som en understrekning av den historiske kontinuitet, hvilket må innebære at ordsammenstillingen "vor kristne og humanistiske arv" er å forstå om en slags oppdatert og utvidet versjon av det som i dagens § 2 heter "den evangelisk-lutherske Religion". Noen egen formålsbestemmelse har Grunnloven aldri inneholdt før; når annet ledd i den nye § 2 angir treklengen demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene som det overordnede formål som hele Grunnloven skal ivareta, vil det åpenbart ha konsekvenser både for utformingen av fremtidige grunnlovsbestemmelser og for tolkningen av dagens grunnlov.

For statsforståelsen innebærer disse endringene at vi fra og med 2012 har en sekulær stat. For kirkeforståelsen fremkommer de konstitusjonelle endringene ved at betegnelsen statskirke erstattes av betegnelsen folkekirke (den første forsvinner fra § 27, den andre kommer inn i ny § 16). Introduksjonen av betegnelsen folkekirke står språklig i en kontekst som krever adskillig åndsnaerhverv av leseren: Alle Indvaanere have fri Religionsøvelse. Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, FORBLIVER Norges Folkekirke og understøttes som saadan av Staten. Nærmere Bestemmelser om dens Ordning fastsættes ved Lov. Alle Tros- og Livssynsamfund skulle understøttes på lige Linje". Betegnelsen "Den norske kirke" har aldri stått i Grunnloven før. Den iøynefallende verbalformen FORBLIVER er igjen et uttrykk for viljen til å understreke den historiske kontinuitet. Setningen kan bare forstås som en påstand om at DNK, som alltid har vært Norges folkekirke, er identisk med den størrelse som i dagens grunnlovsspråk heter henholdsvis "den evangelisk-lutherske Religion" og "Statens offentlige Religion".

Noen innholdsmessig bestemmelse av folkekirkebegrepet vil den nye § 16 ikke gi.. Historisk har begrepet vært brukt med mange ulike betydninger. Den mest nærliggende i konteksten er den overveiende numeriske; en folkekirke er et trossamfunn som har oppslutning fra et (stort) flertall av befolkningen. Ser man på medlemstall, vil det fortsatt være tilfelle for "Norges folkekirke". Selv om andelen over noen tiår har sunket fra 95 til rundt 80 prosent oppslutning, er det verdt å merke seg at det i den politiske opinion synes å være et utbredt ønske om å bevare status quo på dette område, uavhengig av kirkemedlemskap. I høringen etter Sivertsen-utvalgets innstilling på 1970-tallet var det et overveldende flertall av landets menighetsråd og kommunestyre som uttalte seg mot forslaget om å avvikle statskirkeordningen, i den tilsvarende høringen etter Gjønnes-utvalget var det flere kommunestyre som ønsket status quo enn forandring, men denne gang med en langt tydeligere forskjell mellom sentrum og periferi; de folkerike bykommunene støtter endringsforslaget, mens de små og grisgrendte kommunene støtter status quo. Forklaringen på dette er ikke vanskelig å finne: utkantene frykter for at en endring av statskirkeordningen vil føre til at sentraliseringstendensene vil gjøre seg gjeldende også på kirkelivets område. Det er ingen tilfeldighet at Senterpartiet er det av stortingspartiene som gikk inn i det tverrpolitiske stat-kirke-forliket med størst motvilje.

Det sterkeste symbolske uttrykk for enheten mellom stat og kirke lå til og med unionsoppløsningen i 1905 i Grunnlovens bestemmelse om kroningen i Nidarosdomen som et av de konstitusjonelle vilkårene for tiltredelse som ny monark. Paradoksalt nok var noe av det første Stortinget foretok seg

etter kroningen av det nye kongeparet i 1906, å stryke hele kroningsparagrafen. Det skjedde i 1908, men var langt på vei gått i glemmeboken da et tronskifte første gang ble aktuelt igjen et halvt århundre senere. På daværende kronprins Olavs initiativ ble rituale for en signingsgudstjeneste utarbeidet av biskop Arne Fjellbu uten medvirkning fra regjeringens side, men ved gjennomføringen av signingsgudstjeneste var både den lovgivende, den utøvende og den dømmende statsmakt til stede. Begivenheten utløste en viss debatt i pressen, men hadde bred støtte i opinionen. Da et tronskifte ble aktuelt igjen i 1991, tok alle det for gitt at signingsgudstjenesten i Nidaros domkirke er en fast bestanddel av det konstitusjonelle rituale i tilknytning til et tronskifte. Alt tyder på at kunnskapen om forskjellen mellom kroning og signing er henimot ikke-eksisterende, og at de fleste tror at situasjonen er den samme som den alltid har vært.

Grunnlovsendringene av 2012 vil ikke innebære noen endringer på dette punkt. Siden 1908 har kirkelige seremonier i tilknytning til et tronskifte ingen statsrettslig forankring, men hviler utelukkende på den tiltredende monarks personlig ønske. Ønsker en ny konge å innlede sin gjerning ved en signingsgudstjeneste i nasjonalhelligdommen, vil det komme til å skje. Ønsker hun eller han det ikke, skjer det ikke. Når Kongens rolle som kirkestyre ("haandheve", dagens § 4) faller bort, vil Kongens plikt til å være medlem av Den norske kirke – etter kong Haralds uttrykte ønske – bli stående. Tradisjonen med at Kongen er til stede ved bispevigslar, kirkejubileer og andre spesielle anledninger i kirkens liv, vil kunne fortsette som hittil, i den utstrekning han selv ønsker det. Eneste forskjell vil være at monarken da ikke vil være til stede i egenskap av kirkens overhode, men i egenskap av det man på reformasjonstiden kalte "praecipuum membrum ecclesiae" (= den fremste blant kirkens dømte medlemmer).

Hvorledes bildet kommer til å se ut i 2030, vet ingen. Med 2012 som utsiktspunkt er det imidlertid lite som tyder på at det finnes noe utbredt ønske om brudd med tradisjonen når det gjelder samlivet mellom monarkiet og folkekirken. Snarere tvert imot; fra kongehusets side er ønsket om videreføring av tradisjonen kommet eksplisitt til uttrykk, og i opinionen synes ønsket om kontinuitet på dette punkt å like sterkt som oppslutningen om monarkiet som statsform, - kanskje sterkere. Selv om et av stortingspartiene fortsetter å fremme forslag om grunnlovsendring som vil avskaffe monarkiet i hver stortingsperiode, er det ingenting som tyder på at noen av de politiske partier for alvor har noe ønske om et tradisjonsbrudd. Når alle stortingspartiene i 2012 kan stille seg bak grunnlovsendringer som demonstrativt uttrykker ønsket om kontinuitet (det dobbelte FORBLIVER i § 2 og i § 16), kan det ikke tolkes på annen måte enn som et unisont ønske om å videreføre samlivet mellom folk og kirke også etter at staten er blitt en sekulær stat og statens offentlige religion en selvstyrt kirke.

Uavhengig av hvordan de kirkelige og politiske konjunkturer måtte komme til å utvikle seg i tiden frem til tusenårsjubileet for Stiklestad i 2030, er det grunn til å regne med at markeringen av jubileet vil stå stødigere og ha en langt sterkere oppslutning enn det olsokfeiringen på Stiklestad hadde ved 900årsjubileet i 1930. Det skyldes ikke minst at den økumeniske bevegelse har ført til et langt mer avslappet forhold mellom DNK og Den romersk-katolske kirke både i Norge og i sin alminnelighet. Det kom tydelig til uttrykk ved markeringen av tusenårsjubileet på Moster i 1995, da lederen for det pavelige enhetssekretariat, kardinal Cassidy var til stede sammen med fremtredende representanter for andre kirkesamfunn. Den allmenne interesse for Norges historie vil være skjerpet etter markeringen av jubileene i 2005 og 2014. Etter forbilde fra grunnlovsjubileet må en ha lov til å regne med at det å stimulere forskningsinteressen på bred front (innenfor fag som historie, religionshistorie, kirkehistorie, teologi, jus og statsvitenskap) vil være en sentral del av statsmyndighetenes forberedelse av jubileumsfeiringen.

Lokale og regionale initiativ vil kunne ha en viktig funksjon både når det gjelder å påskynde forberedelsesprosessen på nasjonalt nivå (som har en egen evne til å komme sent ut av startgropene i slike sammenhenger) og når det gjelder å legge til rette for bred folkelig oppslutning i

Trondheim og de to Trøndelags-fylkene. I denne sammenheng kan jeg bare se ett skjær i sjøen, som det er viktig å navigere stødig for å unngå: det bør ikke fremstå som noe styrende motiv for satsingen at den skal bidra til å fremme et bestemt utfall av debatten om det som kalles "kirkelig hovedstad". Om så skulle skje, risikerer man at hele prosjektet punkterer og reduseres til et stykke tradisjonell norsk distriktpolitikk/lokaliseringsstrid.

5.12.2011

Inge Lønning